

УДК 372.878

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/42-1-47>

Vira ЛИТОВЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-0520-6521

*провідна концертмейстерка кафедри камерного ансамблю
Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського,
аспірантка кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського,
викладач ПЦК «Оркестрові струнні інструменти»
Харківського музичного фахового коледжу імені Б. М. Лятошинського
(Харків, Україна) Vera_violini1@ukr.net*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МУЗИЧНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СИНТЕЗ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ

У статті розглянуто та проаналізовано історичні передумови виникнення та становлення професійної освіти виконавців на музичних інструментах в Україні з IX століття дотепер. Окреслено етапи розвитку музичної освіти; відзначено основні освітні тенденції та простежено створення навчальних закладів, що надавали музичну освіту. Зауважено, що відсутність інструментальної музики у православному богослужінні стала причиною переважання вокальної освіти над інструментальною аж до XVI століття. Це було наслідком того, що навчання музиці в цей час надавалось переважно в навчальних закладах православного спрямування. Розглянуто зародження професійного музично-інструментального навчання в XVI столітті в рамках світських цехових організацій. Відзначено важливу роль Києво-Могилянської академії, Харківського та Чернігівського колегіумів у становленні української академічної музики у XVIII столітті, появи оркестрів та професійній діяльності засновників національної української композиторської школи. Виявлено спільні риси розвитку музичної освіти на українських територіях, підвладних різним іноземним державам, зокрема Російській і Австро-Угорській імперіям, в XIX столітті. Вказано на провідну роль музичних училищ як носіїв систематизованої професійної музично-інструментальної освіти, простежено історію їх відкриття в містах Західної та Східної України. Визначено основні тенденції розвитку музичної, зокрема інструментальної, освіти за радянських часів. Відзначено уніфікацію середньої та вищої музичної освіти, відкриття в обласних центрах нових навчальних закладів, що надають середню спеціальну музичну освіту. На підставі зробленого історичного аналізу сформульовано висновок, що професійна музично-інструментальна освіта в Україні є результатом багатовікового синтезу національних традицій та іноземних впливів, який корелює із сучасним напрямом її розвитку з акцентом на інтеграцію до європейського культурного простору за збереження національної ідентичності.

Ключові слова: музична освіта, інструментальна музика, професійна музична освіта, історія музичної освіти.

Vira LYTOVCHENKO,

orcid.org/0000-0002-0520-6521

*Leading Concertmaster at the Chamber Ensemble Department
Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts,
Lecturer of the Orchestral String Instruments Department
Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts,
Graduate Student at the Department of Psychology, Pedagogy and Philosophy
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kharkiv, Ukraine) Vera_violini1@ukr.net*

HISTORICAL PRECONDITIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL MUSIC AND INSTRUMENTAL EDUCATION IN UKRAINE: A SYNTHESIS OF CULTURAL TRADITIONS

The paper presents study and analysis of the historical preconditions for the emergence and development of professional education of musicians in Ukraine from the 9th century to the present day. The study outlines stages of music education, describes the main educational trends and traces the creation of institutions that provided music education. The paper notes that lack of instrumental music in Orthodox worship was the reason for the predominance of vocal over instrumental education until the 16th century. This was due to the fact that music education at that time was provided mainly in Orthodox schools. The paper considers the emergence of professional music and instrumental training in

the 16th century in secular guilds, noting the significant role played by Kyiv Mohyla Academy, Kharkiv and Chernihiv collegiums in the formation of Ukrainian academic music in the 18th century, as well as the emergence of orchestras and development of professional activities of the founders of the Ukrainian school of composers. The study findings show common features in the development of music education in the Ukrainian territories that used to be parts of various foreign states, particularly of Russian and Austro-Hungarian empires, in the 19th century. The paper points out the leading role of music schools as vehicles of systematised professional music and instrumental education, and describes the history of their opening in the cities of western and eastern Ukraine. The main trends in the development of music education, particularly instrumental music, during the Soviet times are identified. It is noted that secondary and higher music education were standardised with opening of new educational institutions providing secondary professional music education in regional centres. The historical analysis conducted within the study drives to the conclusion that professional music and instrumental education in Ukraine is the result of a centuries lasting synthesis of national traditions and foreign influences, which correlates with the current direction of its development with an emphasis on integration into the European cultural environment while preserving its national identity.

Key words: *music education, instrumental music, professional music education, history of music education.*

Постановка проблеми. Система музичної освіти в Україні, зокрема інструментальної, у наш час переживає період змін та реформування. Приєднання України до Болонського процесу у 2005 р. зумовило серйозні зміни всієї освітньої системи, однак у такій особливій сфері, як професійна музична освіта, цей процес зіткнувся зі специфічними труднощами, які цілком не подолані і зараз. У ХХ ст. на території нашої країни склалась усталена трирівнева системи музичної освіти, де функціонували заклади початкової музичної освіти – музичні школи, середньої спеціальної – музичні училища, вищої – музичні заклади вищої освіти (далі – ЗВО). Інтеграція нашої країни до європейського культурного простору потребує реформування цієї системи відповідно до міжнародних зразків. Складністю є відсутність у європейській системі ланки середньої спеціальної освіти, важливої для нашої країни, а також розподіл вищої освіти на два освітні рівні, чого не було у традиційній вітчизняній освітній системі. Необхідність синтезувати надбання наявної музичної освіти з новими вимогами, не втративши національної унікальності та наблизившись до міжнародних стандартів, є надважливим завданням сучасності. Досвід попередніх століть свідчить, що поєднання традиційного з новаторським, а також національного з іноземним не є суто сучасною проблемою. Протягом усього шляху свого розвитку музична освіта нашої країни зазнавала зовнішніх впливів та успішно поєднувала їх з усталеними традиціями. Тож аналіз процесу синтезу культурних традицій у музичній освіті минулого може допомогти спланувати шляхи розвитку системи музичної освіти в майбутньому.

Аналіз досліджень. Історія професійної музично-інструментальної освіти, тобто професійної освіти виконавців на музичних інструментах, зазвичай розглядається в рамках історії музичної освіти загалом або історії музичного виконавства. Серед досліджень останніх років з

історії української музичної освіти, що розглядають історичний та культурологічний контекст її становлення, варто назвати передусім публікації Н. Гуральник (Гуральник, 2015), О. Михайличенка (Михайличенко, 2009), Г. Ніколаї (Ніколаї, 2010), О. Олексюк (Олексюк, 2006). Окремим періодам розвитку музичної освіти України присвячені роботи О. Ростовського, С. Волкова (Волков, 2012), А. Трохименко (Трохименко, 2011), Т. Сідлецької (Сідлецька, 2011), Т. Мазепи (Мазепа, 2018). Сучасний стан професійної музичної освіти описують Т. Сідлецька, Г. Ніколаї, В. Рожок, Л. Сбітнева, С. Поляковська й інші.

Зазначу, що окремих робіт, у яких досліджено весь історичний шлях розвитку саме музично-інструментальної освіти в Україні, знайдено не було. Історії виникнення фаготової школи в Україні присвячено публікацію В. Старка (Старко, 2011). Розвитку фортепіанної та скрипкової шкіл у ХХ ст. присвячені роботи Н. Гуральник та інших дослідників, проблеми професійної підготовки виконавців на народних інструментах висвітлено в публікаціях М. Давидова. У зв'язку із цим видається актуальним окреме дослідження історичних передумов становлення професійної освіти музикантів в Україні з фокусуванням на специфіці освіти виконавців на музичних інструментах.

Мета статті – дослідити історичні передумови становлення професійної музично-інструментальної освіти в Україні в контексті поєднання національних традицій та іноземних культурних впливів.

Виклад основного матеріалу. Музикування – одна з найпрадавніших сфер діяльності людини, що від початку нашої історії забезпечувала спілкування та самовираження, супроводжувала релігійні обряди та повсякденні події. Учені не можуть точно визначити, коли вперше з'явилась музика, вона існувала та розвивалась разом із нашою цивілізацією та культурою. Можна сказати, що навчання музики існує стільки ж, скільки й вона сама.

Виконавська та педагогічна діяльність у музичній сфері завжди були тісно пов'язані та залишаються такими і на сучасному етапі розвитку як світової, так і української культури. Дослідниця Г. Ніколаї зазначає: «Виокремлення музично-педагогічної освіти в самостійну галузь у ХХ ст. було результатом усього попереднього розвитку системи підготовки вчителів, тому генетичному аналізу підпадає тисячолітній відтинок історії, коли протягом дев'яти віків у надрах педагогічної діяльності музикантів та музичної підготовки вчителів «визрівала» музично-педагогічна освіта, під якою ми розуміємо галузь педагогічної освіти зі своєю нормативно-правовою базою, організаційною структурою та програмним змістом» (Ніколаї, 2010: 164).

Професійна музична освіта в нашій країні спирається на багатовіковий досвід та синтезує національні традиції музичного виховання з європейськими надбаннями в галузі підготовки музикантів.

На основі періодизації розвитку музично-педагогічної освіти О. Олексюк (Олексюк, 2006: 43–79) та Г. Ніколаї (Ніколаї, 2010), а також матеріалів досліджень О. Михайличенка (Михайличенко, 2009), Н. Гуральник (Гуральник, 2015), А. Трохименко (Трохименко, 2011), С. Волкова (Волков, 2012), Т. Сідлецької (Сідлецька, 2011) було систематизовано дані, що характеризують основні періоди розвитку вітчизняної музичної педагогіки (таблиця 1).

Дані таблиці свідчать, що систематизоване професійне навчання гри на музичних інструментах почало формуватися в нашій країні лише в XVI ст. До цього періоду музично-інструментальне навчання відбувалось як передача знань в усній формі від майстра учню.

Поява системної музичної освіти в нашій країні пов'язана насамперед із діяльністю братських шкіл, які існували в багатьох містах. Оскільки діяльність братських шкіл була передусім спрямована на розвиток православних традицій, це обмежувало музичну освіту суто вокально-хоровими жанрами, оскільки інструментальне виконавство не задіяне у православному богослужінні (Трохименко, 2011: 275–278).

Розвитку інструментальних виконавства та педагогіки сприяли музичні цехові організації, що виникли наприкінці XVI ст. Навчання музикантів тривало від трьох до шести років та передбачало вузьку спеціалізацію виконавця на музичному інструменті. Важливою віхою для розвитку музичної освіти стало відкриття в 1731 р. Глухівської «Школи співу та інструментальної гри», де

навчали, окрім церковного співу, гри на бандурі, сопілці, гусях та скрипці (Олексюк, 2006: 51).

Окремі осередки навчання гри на музичних інструментах існували при провідних середніх навчальних закладах у XVIII ст. Музичну грамоту вивчали у класах хорового співу в Києво-Могилянській академії, яка мала також студентський хор і оркестр. Одні з перших професійних українських композиторів Максим Березовський і Артемій Ведель, що навчались в Академії у другій половині XVIII ст., набували композиторського, диригентського та виконавського досвіду в цих колективах.

За зразком Києво-Могилянської академії розвивали свою освітню діяльність Чернігівський та Харківський колегіуми. Заснований у 1722 р., Харківський колегіум у 70-х рр. XVIII ст. впровадив викладання широкого спектра прикладних та гуманітарно-природничих наук, серед яких була й музика. У колегіумі вивчали в основному церковні твори, однак існував також додатковий клас інструментальної музики. Уже згаданий Артемій Ведель, видатний український композитор, співак та скрипаль, деякий час був викладачем цього класу.

Г. Ніколаї, розглядаючи розвиток музичної освіти в нашій країні за часів її розподілу між Російською та Габсбургською імперіями, виділяє створення в обох імперіях міністерств, що опікувались освітою, а також виникнення світських навчальних закладів (Ніколаї, 2010).

С. Волков зазначає: «Розвиток як загальної, так і професійної освіти в Україні протягом усього часу її існування залежав від ставлення до національних інтересів українців урядів тих країн, у складі яких Україна перебувала» (Волков, 2012).

Повноцінне започаткування професійної музичної освіти як у Західній, так і у Східній Україні можна датувати серединою XIX ст. Ключова роль у цьому процесі належала просвітницьким музичним товариствам – Галицькому музичному товариству, що мало офіційний статус з 1838 р., та Російському музичному товариству, заснованому композитором А. Рубінштейном у 1859 р.

Галицьке музичне товариство сприяло відкриттю в 1839 р. музичної школи у Львові. Спочатку в цьому закладі функціонували класи співу, скрипки та віолончелі, згодом були створені класи фортепіано, органа, альту, контрабаса, флейти, кларнета, валторни, сольного й хорового співу, контрапункту, музичної форми, теорії музики, гармонії. Крім того, у консерваторії функціонував симфонічний оркестр, проводились камерні концерти за участю викладачів та студентів (Мазепа, 2018).

Основні періоди розвитку музичної освіти в Україні

№	Період	Зміст музично-виконавської освіти	Навчальні заклади, що відкриваються
1.	IX–XV ст.	Основний напрям навчання – хоровий церковний спів. Навчання в усній формі, відсутність організованого та професійного підходу, а також навчально-методичної літератури.	Навчання при монастирях, приватне навчання.
2.	XVI – перша половина XVII ст.	Зародження системної музичної освіти. Основні напрями – хоровий спів, регентсько-хорова діяльність. Поява систематизованого навчання гри на музичних інструментах. Вплив західноєвропейських культурних тенденцій після Люблінської унії (1569 р.) та початок розмежування підходів у музичній освіті через релігійні відмінності.	Церковно-приходські, єзуїтські та протестантські школи, братські школи, Острозька академія (заснована в 1576 р.), цехові організації (кінець XVI ст.)
3.	Друга половина XVII – XVIII ст.	Проникнення в освіту західноєвропейських ідей гуманізму та просвітництва, а також у Східній Україні – збільшення впливу Російської імперії, співпраця із придворною капелюю в Петербурзі. Початок професійної підготовки артистів оркестрів та професійних композиторів.	Києво-Братська Колегія (1632 р.) – Києво-Могилянська Академія (1701 р.), Глухівська «Школа співу та інструментальної гри» (1731 р.), Чернігівський колегіум (1700 р.), Харківський колегіум (1722 р.)
4.	XIX ст. – 1905 р.	Секуляризація музичної освіти, розвиток світського музикування. Становлення професійної музичної освіти, фольклористики, національної композиторської школи. Розмежування шляхів розвитку музикування й освіти в землях, підпорядкованих Габсбурзькій та Російській імперіям.	Львівська консерваторія (1853 р.), Консерваторія Галицького музичного товариства (1880 р.), Київське музичне училище (1868 р.), Харківське музичне училище (1883 р.), Одеське музичне училище (1897 р.).
5.	Початок XX ст.	Становлення поняття «урок музики», виникнення вищої професійної музичної освіти, активізація музично-просвітницької діяльності.	Приватний музичний інститут у Львові, Київська консерваторія (1913 р.), Одеська консерваторія (1913 р.), Харківська консерваторія (1917 р.).
6.	1920–1991 рр.	Становлення та стандартизація початкової, середньої та вищої музичної освіти. Розмежування професійної й аматорської музичної освіти. Уведення уроків музики у шкільну програму, започаткування музично-педагогічної вищої освіти. Розвиток музичної психології.	Музичні школи, студії, музичні училища, училища культури та музично-педагогічні училища в обласних центрах.
7.	1991–2021 рр.	Демократизація освіти, наближення до західноєвропейських зразків у музичній освіті, розширення міжнародної співпраці у виконавській та музично-педагогічній сферах.	Донецька музична академія (1991 р.), Дніпропетровська консерваторія (2006 р.).

За ініціативою Київського відділення Імператорського російського музичного товариства в 1868 р. було засноване Київське музичне училище, що спочатку мало п'ять класів – фортепіано, скрипки, віолончелі, співу і теорії музики. В училищі викладали випускники Петербурзької, Лейпцизької, Паризької, Берлінської, Празької, Варшавської консерваторій.

У 1871 р. було відкрито Харківське відділення Імператорського музичного товариства та музичні класи при ньому. Через кілька років із випускників цих класів було створено симфонічний оркестр, а в 1883 р. засновано музичне училище.

В 60-ті рр. XIX ст. при «Товаристві шанувальників музики» в Одесі було відкрито музичні класи, на базі яких у 1897 р. почало роботу Одеське музичне училище при Одеському відділенні Імператорського російського музичного товариства.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. музичні училища були відкриті в інших українських містах (1989 р. – Катеринослав, 1904 р. – Чернігів). Викладачами в них ставали випускники Санкт-Петербурзької та Віденської консерваторій, Київського музичного училища.

Згадані навчальні заклади, що готують музикантів-виконавців та викладачів, існують і в наші

дні. В ХХ ст. на їхній основі було створено заклади вищої освіти, що зараз є провідними навчальними закладами із професійної підготовки музикантів у нашій країні. Передусім це Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової та Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка.

За радянських часів у нашій країні склалася система середньої та вищої професійної музичної освіти, що і досі залишається основою функціонування музичних ЗВО нашої країни. У цей період було відкрито музичні училища й училища культури в багатьох обласних та районних центрах. Більшість цих закладів працюють і досі та забезпечують професійними кадрами регіональні музичні колективи, що виконують класичну, народну та сучасну музику. Особливістю цього етапу розвитку стала уніфікація структури навчання й освітніх програм, що, з одного боку, сприяло створенню єдиної монолітної системи музичної освіти, а з іншого – нівелювало її регіональні особливості.

Сучасний етап розвитку музично-педагогічної освіти Г. Ніколаї визначає як «інтеграційний» (Ніколаї, 2010: 166), підкреслює процеси включення вітчизняної системи освіти в загальноєв-

ропейський освітній простір та прийняття нової освітньої парадигми.

Н. Гуральник намічає майбутні шляхи розвитку культури нашої держави через поєднання усталеного та нового, вітчизняних та іноземних традицій: «Перебуваючи впродовж багатьох попередніх століть у сфері різноманітних культурних впливів, у складі різних держав, але водночас зберігаючи власний культурний стрижень, Україна увійшла у третє тисячоліття в якісно новій ролі. Перед нашою державою відкривається перспектива трансформації різних впливів, яких вона зазнавала у процесі культурогенезу, формування нової культури, що має збалансувати східну й західну традиції» (Гуральник, 2015: 25).

Висновки. Музично-інструментальна освіта в нашій країні пройшла довгий та непростий шлях розвитку та становлення, синтезувавши національні традиції із впливом культури, науки та мистецтва інших народів Східної та Західної Європи. Увесь шлях розвитку вітчизняної музичної освіти демонструє успішне поєднання та засвоєння найрізноманітнішого іноземного досвіду за збереження власної національної специфіки. Така тенденція до засвоєння й інтегрування продовжується і досі та забезпечує музичній освіті нашої країни можливість конкурувати з найкращими виконавськими школами Європи та світу, водночас зберігати власну національну самобутність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков С. Ретроспекції мистецької освіти в українському суспільстві ХХ–ХХІ ст. *Культурологічна думка* : щорічник наукових праць. 2012. Вип. 5. Київ : ІК НАМУ. С. 112–120.
2. Гуральник Н. Історія музичної освіти України : курс лекцій для студентів музичних спеціальностей ВОЗ мистецького спрямування. 2-е вид. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 31 с.
3. Мазепа Т. Л. Галицьке музичне товариство у культурно-мистецькому процесі ХІХ – початку ХХ ст. : дис ... докт. мистецтвозн.: 26.00.01. Київ, 2018. 568 с.
4. Михайличенко О. Основи загальної та музичної педагогіки: історія та теорія : навчальний посібник. Суми : Козацький вал, 2009. 208 с.
5. Ніколаї Г. Витоки музично-педагогічної освіти в Україні. *Мистецька освіта в Україні: теорія і практика*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. С. 159–183.
6. Сідлецька Т. Практична культурологія. Історія народнооркестрового виконавства України : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2011. Ч. 1. 122 с.
7. Старко В. Історія виникнення фаготової школи в Україні. *Молодь і ринок*. 2011. № 2. С. 107–111.
8. Олексюк О. Музична педагогіка : навчальний посібник. Київ : КНУКІМ, 2006. 188 с.
9. Трохименко А. Музична освіта у братських школах як передумова національно-культурного відродження України ХVІІ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14 «Теорія і методика мистецької освіти»* : збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 11 (16). С. 275–278.

REFERENCES

1. Volkov S. M. Retrospektivii mystetskoï osvity v ukrainskomu suspilstvi XX–XXI st. [Retrospectives of art education in the Ukrainian society of the XX–XXI centuries]. *Kulturolohichna dumka: shchorichnyk naukovykh prats*. 2012. Vyp. 5. Kyiv: Institute for Cultural Research of The National Academy of Arts of Ukraine. P. 112–120. [in Ukrainian].
2. Huralnyk N. P. Istoriia muzychnoi osvity Ukrainy: kurs lektsii dlia studentiv muzychnykh spetsialnostei VOZ mystetskoho spriamuvannia [History of music education in Ukraine: a course of lectures for students of music specialties of the HEI art direction]. 2-e vyd. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, 2015. 31 p. [in Ukrainian].

3. Mazepa T. L. Halytske muzychne tovarystvo u kulturnomystetskomu protsesi XIX – pochatku XX stolittia [Galician Music Society in the cultural and artistic process of the XIX – early XX centuries] : dys ... d-ra mystetstvoznavstva : 26.00.01. Kyiv, 2018. 568 p. [in Ukrainian].
4. Mykhailychenko O. V. Osnovy zahalnoi ta muzychnoi pedahohiky: istoriia ta teoriia : navch. posibnyk [Fundamentals of general and music pedagogy: history and theory: textbook manual]. Sumy : Kozatskyi val, 2009. 208 p. [in Ukrainian].
5. Nikolai H. Yu. Vytoky muzychno-pedahohichnoi osvity v Ukraini [Origins of music and pedagogical education in Ukraine]. Mystetska osvita v Ukraini: teoriia i praktyka. Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, 2010. P. 159–183 [in Ukrainian].
6. Sidletska T. I. Praktychna kulturolohiia. Isteriia narodnoorkestruvoho vykonavstva Ukrainy : navch. posibnyk. Ch. 1 [Practical culturology. History of folk orchestral performance of Ukraine: a tutorial. P. 1]. Vinnytsia : Vinnytsia National Technical University, 2011. 122 p. [in Ukrainian].
7. Starko V. H. Isteriia vynykennia fahotovoi shkoly v Ukraini [History of the bassoon school in Ukraine]. Molod i rynok, 2011. № 2. P. 107–111 [in Ukrainian].
8. Oleksiuk O. M. Muzychna pedahohika: navch. posibnyk [Music pedagogy: a tutorial]. Kyiv : Kyiv National University of Culture and Arts, 2006. 188 p. [in Ukrainian].
9. Trokhymenko A. O. Muzychna osvita u bratskykh shkolakh yak peredumova natsionalno-kulturnoho vidrodzhennia Ukrainy XVII stolittia [Music education in fraternal schools as a prerequisite for the national and cultural revival of Ukraine in the XVII century]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Ser. 14 : Teoriia i metodyka mystetskoï osvity : zb. nauk. prats. Kyiv : National Pedagogical Dragomanov University, 2011. Vyp. 11 (16). P. 275–278 [in Ukrainian].